

Date: 27th May-2026

**MATNSHUNOSLIK (TEKSTOLOGIYA) SOHASINING ZAMONAVIY
EVOLYUTSIYASI VA UNING INTEGRATSION AHAMIYATI**

Quvondiqov Rustam Safaraliyevich

Hamid Olimjon va Zulfiya nomidagi ijod maktabi tarbiyachi pedagogi

Annotatsiya: Ushbu tadqiqotda matnshunoslik (tekstologiya) fanning bugungi taraqqiyot bosqichlari, uning metodologik asosi va tarkibiy qismlari yangicha rakursdan tahlil etiladi. Shuningdek, anʼanaviy filologik yondashuvlar hamda raqamli texnologiyalar sintezi sharoitida mazkur fanning dinshunoslik, tarix va tilshunoslik yoʻnalishlari uchun tayanch poydevor boʻlish funksiyasi yoritilgan.

Kalit soʻzlar: matnshunoslik, tekstologiya, raqamli gumanitar fanlar, stemmatika, paleografiya, kritik nashr, konyektura, kodikologiya.

Аннотация: В данном исследовании анализируются современные этапы развития текстологии, ее методологическая база и структурные компоненты в новом ракурсе. Также освещена функция этой науки как фундамента для религиоведения, истории и лингвистики в условиях синтеза традиционных филологических подходов и цифровых технологий.

Ключевые слова: текстология, цифровые гуманитарные науки, стемматика, палеография, критическое издание, конъюнктура, кодикология.

Abstract: This study analyzes the current development stages of textual criticism (textology), its methodological basis, and structural components from a new perspective. Furthermore, it highlights the function of this science as a foundational cornerstone for religious studies, history, and linguistics under the conditions of the synthesis of traditional philological approaches and digital technologies.

Keywords: textual criticism, textology, digital humanities, stemmatics, paleography, critical edition, conjecture, codicology.

KIRISH.

Insoniyat sivilizatsiyasi davomida yaratilgan intellektual va madaniy merosning asosiy qismi yozma manbalar shaklida muhrlanib, avloddan-avlodga oʻtib keladi. Biroq tarixiy qoʻlyozmalar va qadimgi matnlar aksar hollarda bizgacha birlamchi koʻrinishida yoki nuqsonsiz yetib kelmagan. Vaqt omili, ijtimoiy-siyosiy evrilishlar, nusqa koʻchiruvchi xattotlarning subyektiv yondashuvlari hamda mexanik xatoliklar matnlarning asl holatidan uzoqlashishiga sabab boʻlgan.

Aynan mana shunday muammolarni bartaraf etish, yaʼni yozma yodgorliklarni ilmiy mezonlar asosida tadqiq etish, ulardagi gʻuborlarni tozalash va ishonchli variantini tiklash matnshunoslik (tekstologiya) fanning bosh vazifasidir. Agar jamiyatda matnshunoslik metodologiyasi toʻgʻri yoʻlga qoʻyilmasa, u holda adabiyotshunoslik, tarix yoki tilshunoslik sohalarida amalga oshiriladigan har qanday tadqiqot xato va asossiz xulosalarga tayanishga majbur boʻladi. Binobarin, manbaning ishonchliligi gumanitar

Date: 27th May-2026

fanlarning obro'sini belgilaydi. Zamonaviy dunyoda bu soha shunchaki arxiv ishi bo'lmay, balki raqamli texnologiyalar bilan uzviy bog'langan fanlararo strategik tizimga aylandi.

MATNSHUNOSLIKNING STRUKTURAVIY TARKIBI VA METODOLOGIK KO'LAMI

Fanning predmeti va tadqiqot doirasi

Matnshunoslik fani yozma yodgorlikning yaratilish gomeostatidan tortib, uning tarqalish evolyutsiyasi, turli davrlardagi transformatsiyasi va pirovardida tanqidiy matnining nashr etilishigacha bo'lgan jarayonni o'rganadi. Asosiy maqsad — muallif irodasini maksimal darajada qayta tiklash va matniy unifikatsiyaga erishishdir.

Qo'lyozma manbalarini kompleks tahlil etish usullari

Matn ustida olib boriladigan tadqiqotlar bir qator yordamchi fanlar majmuiga tayanadi:

- **Kodikologiya yo'nalishi:** Qo'lyozma asarning moddiy asosi — qog'oz turi, muqova elementlari va varaqlar strukturasi kabi tashqi xususiyatlarni tekshiradi.
- **Paleografiya sohasi:** Qadimgi grafik belgilar, xat turlari va ularning davriy taraqqiyotini kuzatish orqali manbaning yozilgan makoni va vaqtini (datirovka) aniqlaydi.
- **Lingvo-tarixiy tahlil:** Matn tarkibidagi leksik-grammatik birliklarga asoslanib, asarning lingvistik muhitini va uning muallifini (atributsiya) aniqlashga xizmat qiladi.

Stemmatika va genetik tahlil prinsiplari

Matn variantdorligini tizimlashtirishda stemmatik tahlil metodidan keng foydalaniladi. Ushbu usul yordamida vaqt o'tishi bilan paydo bo'lgan qo'lyozma nusxalarining o'zaro qarindoshlik munosabatlari o'rganiladi. Mavjud nusxalarning o'zaro qarindoshlik aloqalari tizimlashtirilib, o'ziga xos "shajara daraxti" (*stemma codicum*) shakllantiriladi. Bu esa ilk arxetipga eng yaqin bo'lgan tayanch nusxani ajratib olish imkonini beradi. Genetik tanqid esa matnning qoralama variantlaridan tortib to yakuniy nusxasigacha bo'lgan ijodiy jarayonni bosqichma-bosqich o'rganishni ko'zda tutadi.

Raqamli matnshunoslikning yuksalishi (Digital Textology)

XXI asrga kelib, gumanitar fanlar tizimiga raqamli texnologiyalarning kirib kelishi matnshunoslik amaliyotini tubdan o'zgartirdi. Hozirda qo'lyozmalarni yuqori optik aniqlikda raqamlashtirish bilan birga, giperspektral skanerlash vositasida matndagi o'chib ketgan qismlarni qayta ko'rish imkoni mavjud. Sun'iy intellekt (AI) modellarining tatbiq etilishi esa qadimgi yozuvlarni avtomatik o'qish (OCR) va mualliflik uslubini matematik aniqlash (stilotmetriya) kabi murakkab vazifalarni tezkorlik bilan hal etmoqda.

MATNSHUNOSLIK FANINING TARIXIY TARAQQIYOT BOSQICHLARI

Matnshunoslik garchi zamonaviy ko'rinishga yaqin asrlarda ega bo'lgan bo'lsa-da, uning intellektual ildizlari antik davr sivilizatsiyalariga borib taqaladi. Sharq Uyg'onish davrida, xususan, hadislarning sahihligini tekshirish tizimi hamda Alisher Navoiy, Zahiriddin Muhammad Bobur kabi siymolarning kotiblar xatolarini tuzatish borasidagi ishlari o'zbek matnshunosligining poydevori bo'lib xizmat qildi.

Global miqyosdagi rivojlanish bosqichlari quyidagi jadvalda tizimlashtirilgan:

Jadval 1: Matnshunoslik fanining evolyutsion bosqichlari

Davriy va Hududiy Chegara	Asosiy Xususiyatlari va Vazifalari	Yo'nalishlar va Manbalar
Antik davr va O'rta asrlar	Kanonik va muqaddas matnlarni ko'chirish jarayonidagi xatolarni tozalash, qadimgi falsafiy asarlarni asrash.	Gomer eposlari, ilohiy manbalar, antik falsafiy traktatlar.
Yevropa gumanizmi (XVII asr)	Uyg'onish davri olimlarining asl manbalarga qaytishi. Teologik va tarixiy-tanqidiy metodlarning o'zaro uyg'unlashuvi.	Klassik yunon-rim adabiyoti, diniy-patristik matnlar.
XVIII–XIX asrlar ("Oltin davr")	Tekstologiyaning mustaqil fan maqomini olishi. Karl Lachmann tomonidan tizimli stemmatika metodologiyasining yaratilishi.	Klassik filologiya yo'nalishi, yirik milliy dostonlar.
Zamonaviy davr (XX–XXI asrlar)	Genetik tanqid uslubining shakllanishi. Raqamli texnologiyalar va sun'iy intellekt yordamida multimedia nashrlarini yaratish.	Raqamli gumanitar fanlar (<i>Digital Humanities</i>) tizimi.

AMALIY METODOLOGIYA VA MANBALARNI NASHR ETISH TALABLARI

Ilmiy-tanqidiy matn (Kritik nashr) yaratish

Matnshunoslik faoliyatining eng oliy mahsuli — barcha qo'lyozma nusxalar qiyoslanib, tahrirlangan ilmiy-tanqidiy matndir. Bunday nashrlar keyinchalik boshqa soha vakillari (tarixchilar, tilshunoslar, faylasuflar) uchun ishonchli faktik material vazifasini o'taydi. Agar asarning yagona nusxasidagi ma'lum bir qism shikastlangan bo'lsa, olim konyektura (mantiqiy-kontekstual tiklash) usulidan foydalanadi.

Matndagi xatoliklarni tasniflash tizimi

Matnshunoslik amaliyotida kotiblar tomonidan sodir etiladigan nuqsonlar quyidagicha guruhlanadi:

- **Gaplografiya:** Matnda ketma-ket kelgan o'xshash elementlarning birini adashib tushirib qoldirish.
- **Dittografiya:** Biror bir so'z yoki leksik birlikni e'tiborsizlik oqibatida ikki marta takroran yozish.
- **Metateza:** Grafema yoki tovushlarning o'rinlarini almashtirib yuborish natijasida so'z mazmunining buzilishi.
- **Glossalarning aralashishi:** Avvalgi nusxalarda sahifa hoshiyasiga yozilgan izohlarning keyingi kotib tomonidan asosiy matnga qo'shib yuborilishi.

Sharq va G'arb qo'lyozma merosini tadqiq etish

XIX-XX asrlardagi Markaziy Osiyo va Yaqin Sharq adabiy muhitini tahlil qilishda matnshunoslik markaziy planga chiqadi. Ayniqsa, diniy-muqaddas matnlarning (Yangi Ahd, Qur'oni Karim va b.) ilmiy-tanqidiy tahlili (*critica textus*) dinshunoslikda noto'g'ri ekzegetik (talqin) xulosalardan saqlanishning yagona ilmiy kafolatidir.

MATNSHUNOSLIKNING INTERDISIPLINAR AHAMIYATI

Matnshunoslik fani tor filologik doiradan chiqib, ko'plab fanlar kesishmasida turuvchi tayanch yo'nalish hisoblanadi. Matnda yo'l qo'yilgan bitta harfiy xato yoki

Date: 27th May-2026

noto'g'ri o'qilgan so'z, butun bir davr konsepsiyasini noto'g'ri talqin qilishga olib kelishi mumkin.

- **Tarixiy va Diplomatik tadqiqotlar:** Eski hujjatlar, xonlik farmonlari va diplomatik yozishmalarning haqiqiylikini tekshirish orqali soxtaliklarni (falsifikatsiya) fandan siqib chiqaradi.

- **Diashronik tilshunoslik:** "Devonu lug'atit turk" kabi qadimgi yodgorliklar matnshunoslik elagidan o'tkazilgandagina, til tarixi haqidagi qonuniyatlar aniq shakllanadi.

- **Adabiyotshunoslik va Tanqid:** Badiiy asarning asl badiiy estetik qiyofasi, janr xususiyati va muallif uslubi faqatgina kanonik (etalon) matn asosidagina to'g'ri baholanishi mumkin.

XULOSA

Xulosa o'rnida aytish mumkinki, matnshunoslik (tekstologiya) — qo'lyozma merosni va qadimiy matnlarni ilmiy konseptlar asosida qayta tiklovchi, gumanitar fanlarni soxtaliklardan himoya qiluvchi fundamental sohadir. U xatolardan xoli, ishonchli poydevor yaratib berishi bilan o'tmish madaniy tafakkurini kelajakka nuqsonsiz uzatish imkonini beradi.

Zamonaviy texnologik instrumentalizm va sun'iy intellekt imkoniyatlari bilan boyitilgan ushbu fan global madaniy merosni nafaqat asrash, balki insoniyat tarixini xolis va chuqur anglash imkonini beruvchi strategik ahamiyatga ega global sohaga aylandi.

FOYDALANILGAN MANBALAR (BIBLIOGRAFIYA):

1. Maas, Paul. *Textual Criticism*. – Oxford: Clarendon Press, 1958.
2. Lixachev, Dmitriy S. *Tekstologiya: na materiale russkoy literaturi X–XVII vekov*. – Moskva: Nauka, 1983.
3. Sodiqov, Qosimjon. *Matnshunoslik va manbashunoslik asoslari*. – Toshkent: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2017.
4. Greetham, David C. *Textual Scholarship: An Introduction*. – New York: Garland Publishing, 1994.
5. Sirojiddinov, Shuhrat. *Alisher Navoiy: Manbalarning qiyosiy-matniy tahlili*. – Toshkent: Tamaddun, 2011.
6. McGann, Jerome J. *A Critique of Modern Textual Criticism*. – Chicago: University of Chicago Press, 1983.
7. Ishaqov, Mirsodiq. *Unutilgan yozuvlar baxti (Qadimgi bitiglar tadqiqi)*. – Toshkent: Fan, 2005.

